

75. Таран А.В. Твоє знамено, Хрещатик: документальна розповідь/А.В. Таран, В.В. Яценко.–К.: Молодь, 1978.–96 с.
76. Тельпуховский Б.С. Битва за Днепр и освобождение Киева/Б.С. Тельпуховский.–М.: Изд-во ДОСААФ, 1966.–55 с.
77. Уткин Г.М. Герои Днепра/Г.М. Уткин.–М.: Изд-во ДОСААФ, 1960.–144 с.
78. Уткин Г.М. Штурм «Восточного вала». Освобождение Левобережной Украины и форсирование Днепра/Г.М. Уткин.–М.: Воениздат, 1967.–464 с.
79. Филь О.М. За крок до маршальського жезла/О.М.Филь.–К.: Варта, 2005.–168с.
80. Филь О.М. Життєвий шлях та військова діяльність І.Д. Черняхівського (1907-1945 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01./О.М. Филь; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006.–18 с.
81. Фридлянд С. На Дніпрі та за Дніпром/С. Фридлянд//Огонек.–1943.–№ 42 (20 жовтня).–С. 3//Фонди МКНМІВВВ.–КВ-209614.–Г-73128.
82. Цифри і факти: (До 40-річчя визволення Києва)//Радянська Україна.–1983.–28 жовт.
83. Шапошников М.К. По зову Родины/М.К. Шапошников.–К.: Политиздат, 1988.–206 с.
84. Шимченко Д.К. Букринський плацдарм/Д.К. Шимченко.–К.: Хрещатик, 1993.–12 с.

Свистович С. М.

СУЧАСНИЙ СТАН ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ З ІСТОРІЇ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ

Висвітлюється сучасний стан джерельної бази з історії громадських об'єднань міжвоєнної доби. Аналізуються архівні фонди України та Російської Федерації, широке коло опублікованих документів та періодичних видань.

Ключові слова: джерельна база, громадські об'єднання, архівні документи.

Свистович С.М.

Современное состояние источников истории общественных объединений Украины междувоенного периода

Освещается современное состояние источников истории общественных объединений Украины междувоенного периода. Анализируются архивные фонды Украины и Российской Федерации, широкий круг опубликованных документов и периодических изданий.

Ключевые слова: база источников, общественные объединения, архивные документы.

Svistovich S.M.

The modern state of sources of history of Ukraine public associations in the time between two world wars.

The modern state of sources of history of Ukraine public associations in the time between two world wars are lighted up. The archived funds of Ukraine and Russian Federation, wide circle of the published documents and magazines, are analysed.

Keywords: base of sources, public associations, archived documents.

Здобуття Україною державної незалежності створило умови для кардинальних зрушень у суспільно-політичному житті українського народу, які знайшли своє

вираження у процесі побудови громадянського суспільства. Упродовж десятиліть існування комуністичного тоталітаризму радянська історіографія спотворювала реальну сутність та історичну роль системи підконтрольних більшовицькому режиму громадських організацій. Її з'ясування вимагає від сучасних українських дослідників звернення до першоджерел, їх нового прочитання на основі сучасних методологічних підходів та засадах наукової об'єктивності. У цій статті зроблено спробу систематизації та аналізу розлогої джерельної бази з історії громадської ініціативи в Україні міжвоєнної доби.

Основний масив документів і матеріалів, які стосуються історії громадських об'єднань підрадянської України зосереджено в фондах профспілкових, кооперативних, громадських організацій та добровільних товариств Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Російського державного архіву соціально-політичної історії (РДАСП), Державного архіву Російської Федерації (ДАРФ), а також у фондах архівосховищ Київської, Донецької, Запорізької, Миколаївської, Вінницької, Чернігівської областей України. Існують спеціалізовані фонди, які вмщують документи з історії громадських об'єднань України. В Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України – це фонд Всеукраїнської Ради професійних спілок (ф. 2605), Всеукраїнського Центрального Комітету незаможних селян – ВЦКНС (ф.257), Всеукраїнського комітету профспілки сільськогосподарських і лісових робітників СРСР – ВУК СРСР (ф.2841), Всеукраїнської секції МОДР СРСР (ф. 8265), Спілки працівників освіти і мистецтв (ф. 2717), Всеукраїнської ради товариства Тсоавіахім (ф. 565), „Техніка масам” (ф.3311), Центральної ради Укравтодору (фонд 587) та Укрпостачавтодору (фонд 270), товариства „Друзі дітей” (ф. 264), товариства „Геть неписьменність” (ф. 387), „Сільського господаря” (ф. 296), товариства по землеоблаштуванню єврейських трудящих – ТЗЕТ (ф. 571), товариства „Друзі радіо” (ф. 791), Всеукраїнського агрономічного товариства (ф. 90), Всеукраїнського товариства сприяння жертвам інтервенції (ф. 227), ВУЦВК (Ф.1), РНК УСРР (Ф.2), НКВС УСРР (Ф.5), Народного комісаріату юстиції УСРР (Ф.8), Народного комісаріату освіти УСРР (Ф.166), Колекції документальних матеріалів українських емігрантських установ, організацій та різних осіб (Ф.4465), Уповноваженого Ради у справах Російської Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР (Ф.4648) та ін.

Необхідно відзначити, що документальні зібрання громадських об'єднань характеризуються наявністю значних лакун. Документи багатьох добровільних товариств взагалі не надходили на збереження в державні архіви або були втрачені чи знищені вже після передання їх до архівосховищ. Це було пов'язано з репресіями кінця 20-х – 40-х рр., коли матеріали деяких громадських організацій залучилися до справ сфабрикованих щодо керівників та активістів громадських організацій. Окремі матеріали передавалися у спеціальні таємні сховища. Значний відсоток документів було втрачено під час Великої вітчизняної війни. Німецько-фашистськими окупантами з архівів України було вивезено понад півмільйона одиниць зберігання, а 18 млн. знищено. Втрачено було й близько 30 млн. Справ, які з відомчих архівів не встигли надійти до державних та партійних

архівосховищ. Ці втрати значною мірою стосувалися фондів громадських об'єднань [5, С.6]. Через різні причини втрачено архівні матеріали багатьох громадських організацій, особливо мистецьких товариств. Документи ряду товариств – оборонних, спортивних, медичних, наукових – передавалися після їх реорганізації та ліквідації у профільні відомства, що здійснювали загальне керівництво ними на попередньому етапі, і губилися у відомчих архівах.

Фонд Всеукраїнської ради професійних спілок (фонд 2605) містить протоколи засідань і постанови президії Всеукраїнської ради профспілок, стенограми пленумів, протоколи, бюлетені засідань секретаріату, обіжники і постанови президії ВУРПС. Вони не тільки розкривають особливості окремих етапів процесу одержавлення профспілок, що тривав протягом 20-х років, але і дозволяють прослідкувати процес боротьби компартійного режиму з робітничим рухом, опозицією у профспілковому керівництві. З-поміж матеріалів фонду нами, було використано документи, що стосуються участі профспілок у інтенсифікації виробничого процесу, у зміцненні трудової дисципліни тощо. У фонді є інформація про Всеукраїнську Асоціацію Інженерів (ВАІ), що у 1920 р. входила до ВУРПС [49].

Для вивчення особливостей функціонування технічних товариств особливий інтерес становлять матеріали фонду Всеукраїнської ради товариства Тсоавіахім (ф. 565), заготівельно-постачального товариства при Тсоавіахімі (ф. 1250), фонду товариства „Техніка масам”, Центральної ради Укравтодору (ф. 587) та Укрпостачавтодору (ф. 270), що включають в себе інформацію про пропагандистську, господарську та наукову діяльність технічних товариств, джерела їх фінансування. Звіти місцевих філій засвідчують стан осередків, результати обстежень та документи фінансової звітності, висвітлюють механізм проведення лотерей, розподілу коштів про інші грошові надходження від підприємств, установ та організацій.

В архівних фондах Центральної ради „Товариства винахідників України”, (ф. 2344) знаходимо матеріали про загальну кількість та особовий склад осередків товариства при підприємствах, їх завдання та роль у здійсненні заходів з інтенсифікації виробництва [48]. Вони дають змогу відстежити участь осередків товариства у кампаніях організованих компартійним режимом, з'ясувати ступінь залежності товариства від рішень державних органів, відслідкувати репресії проти керівного складу громадських організацій, визначити їх особливості та реакцію рядових членів на процеси що проходили в товариствах.

Водночас, через відсутність комплектації деяких архівних фондів, важко відтворити історію деяких республіканських громадських організацій. Так, у фонді Всеукраїнського товариства сприяння жертвам інтервенції (ф. 227) зберігаються документи лише за період з 1924 по 1926 рр. на їх основі не можливо відтворити історію даного товариства. Така ж доля спіткала і фонди Всеукраїнського товариства „Друзів радіо” (ф. 791), Всеукраїнського агрономічного товариства (ф. 90). Документи про роботу Всеукраїнської секції МОДР та її місцевих організацій, на жаль, майже не збереглися. Окремі відомості про модрівський рух в Україні можна знайти у фондах Української ради товариства політкаторжан (ф. 257), Всеукраїнського центрального

комітету незаможних селян (ф. 257), а також деяких фондах профспілок та добровільних товариств.

В окремих блоках архівних документів можна об'єднати матеріали громадських організацій та класових спілок, які здійснювали більшовицькі перетворення у сільському господарстві. Порівняно з іншими фондами вони більш інформативні і охоплюють різні періоди в діяльності товариств. Так, фонди Центрального комітету незаможних селян (ф. 257) циркулярні листи КП(б)У, що регулювали діяльність комнезамів, резолюції місцевих з'їздів КНС, відомості про перереєстрацію КНС, про соціальний склад осередків, представництво в них партійних та комсомольських активістів та інші матеріали. У ЦДАВО України зберігається фонд Товариства з земельного устрою трудящих євреїв. В ньому репрезентовано протоколи засідань, плани роботи, циркуляри, розпорядження, інструкції, листування з різними установами, списки співробітників Всеукраїнського комітету зі справ землеустрою трудящих євреїв і Української ради товариства із земельного устрою трудящих євреїв, матеріали про роботу єврейських сільськогосподарських товариств і артілей, документи про переселення євреїв до Біробіджану, статистичні матеріали про єврейське населення СРСР.

У фонді „Сільського господаря” зібрана інформація про функціонування мережі сільськогосподарських кооперативних товариств. Це протоколи засідань, постанови, звіти про діяльність кооперативів на місцях, листування районних, територіальних, обласних організацій з центральним правлінням. Особливості діяльності кооперації українського селянства можна простежити за архівними фондами кооперативних установ: головного кооперативного комітету при РНК УСРР (ф.271), Всеукраїнської спілки скотарсько-молочарської кооперації „Добробут” (ф.325), Всеукраїнського кооперативного товариства по збуту й експорту продукції птахівництва („Кооптах”, ф.335). Більшість документів і матеріалів, а це головним чином статистична зовнішність про виробничо-збутову діяльність кооперації (річні звіти, доповідні записки про стан внутрішньої торгівлі, стенограми з'їздів представників кооперативних товариств і спілок, листування, акти перевірок контрольно-ревізійних органів), віддзеркалювала своєрідне змагання між кооперативним і приватним секторами. На кооперативні установи було покладене завдання економічного обмеження і поступового „витіснення” приватного сектору з сільськогосподарського ринку і з сфери заготівель сировини тощо, а тому її архівах збереглися матеріали, яких немає в офіційних статистичних довідниках та навіть в друкованих органах кооперативних установ.

Організаційно-господарські підвалини та виробнича діяльність кустарів відображено у фондах спеціальних центрів кустарно-промислової кооперації: Всеукраїнської спілки кустарно-промислової кооперації (Українкустарспілка, ф.217), Всеукраїнської ради промислово-кооперативних товариств (Вукоппромрада, ф.828). Інформаційну цінність становлять стенограми перших з'їздів промислової кооперації на початку 20-х рр., доповідні записки інспекторів Українкустарспілки про діяльність кустарів, про їх кооперування, а також про причини „некооперованості” кустарів-одиначок, оперативні і статистичні відомості, про функціонування кустарної промисловості.

Для вивчення історії громадських організацій становлять інтерес матеріали фонду Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР (ф. 5), зокрема матеріали

Центральної міжвідомчої комісії у справах товариств та спілок, що функціонувала при НКВС (МЕКОСО). Опрацювання матеріалів протоколів засідань комісії з питань реєстрації громадських організацій, аналіз таємних звітів окружних та губернських осередків комісії дають змогу з'ясувати особливості функціонування системи радянських контрольно-наглядових органів [50]. Застосовуючи елементи конвент-аналізу, ми прагнули виявити особливий склад МЕКОСО та її відділень, частоту та тривалість засідань, структурну підпорядкованість комісії відповідним партійним органам. Протоколи охоплюють проміжок часу з початку 20-х до початку 30-х років, тобто період становлення радянської політичної системи. Статистика реєстрації статутів та аналіз відмов у реєстрації громадським організаціям є виразником зміни політичної ситуації в країні.

У фонді Всеукраїнського центрального виконавчого комітету Рад (ф. 1) та Ради народних комісарів УРСР (ф. 2) окремі матеріали розповідають про діяльність Тсоавіахіму, центрального правління добровільного товариства Авіахім, зокрема, про залучення товариства до колективізації, проведення позичкових, лотерейних кампаній. В документах йдеться про уніфікацію функцій громадських організацій, підпорядкування їх діяльності волі компартійних органів [48]. У цьому фонді є матеріали про діяльність Українського Червоного Хреста (УЧХ): про взаємини між УЧХ та українським товариством драматургів та композиторів (УТОДК), про фінансування УЧХ, про діяльність Всеукраїнської комісії допомоги голодуючим Західної України при ЦК УЧХ. У цьому фонді є листування ВУЦВК із Південним бюро ВЦРПС та Південним бюро ЦК профспілок з питань участі профспілок у більшовицькій модернізації промисловості, матеріали про діяльність Всеукраїнської Центральної комісії незаможних селян.

У документах урядових організацій відображені законодавчі ініціативи державних органів, пов'язані з історією громадських організацій, формування політичного курсу у тосунках з громадськими об'єднаннями у цілому й окремих товариствами, зокрема. Особливо інтерес становлять збережені протоколи засідань державних органів, що містять мотивування й аргументацію тих чи інших політичних чи адміністративно-управлінських рішень. В внутрішньовідомчому листуванні можна знайти фактичний матеріал щодо долі республіканських філій їх участі у політичному житті республіки.

Архівні фонди партійно-радянських органів влади 1930-х років менш інформативні, ніж 1920-х років: відсутні справи керівників та функціонерів громадських організацій, яких було репресовано, вилучено справи про участь громадських організацій у переселенських кампаніях та ін.

У фонді ЦК КП(б)У Центрального державного архіву громадських об'єднань України є документи, що містять різнопланову інформацію стосовно діяльності українських профспілок. Для висвітлення основних етапів історії одержавлення профспілкового руху важливе значення мають резолюції партійних органів республіканського та регіонального значення. Стенограми засідань профспілкових органів указують на проблеми, над вирішенням яких працювали профспілки, дають уявлення про дискусії, що точилися у профспілковому апараті про місце професійних спілок у радянській політичній системі. Документи фонду розповідають про взаємини профспілок із компартійними органами, їх участь у індустріальних перетвореннях та

використання профспілкових організацій як контролюючого органу над робітниками. Є відомості про роль профспілок у придушенні виступів робітників, невдоволених політикою радянської компартійної влади, у розв'язанні трудових конфліктів. Матеріали фонду ЦК КП(б)У містять документи про матеріальне становище робітників, про їх настрої, про ставлення до інженерно-технічних кадрів, до адміністрації підприємств тощо. Це все дає змогу більш повно дослідити діяльність профспілок, особливо їх взаємодію із робітничим середовищем, зрозуміти ті суспільно-економічні процеси, на тлі яких проходила діяльність профспілок.

Суттєвим доповненням до вище зазначеного є велика кількість конкретних інформаційних, аналітичних і статистичних документів ЦК КП(б)У стосовно стану громадських об'єднань і їх стосунків з партійними органами на місцях, які відображають дійсний стан розвитку громадської ініціативи Української СРР в 20-30-ті роки. Деякі матеріали фонду присвячені діяльності українського Тсоавіахіму. У доповідних записках керівних органів товариства, протоколах засідань комісій, директивних листах до ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У листуванні партійних і радянських органів з питань залучення Тсоавіахіму та інших військових та оборонних добровільних товариств до кампаній організованих компартійним керівництвом. Зокрема, листування ЦК КП(б)У з оборонними товариствами з організації позичкових та лотерейних кампаній, які були направлених на мілітаризацію суспільства, організації кампаній з перевиборів до рад різних рівнів [51]. Громадські організації надсилали в партійні органи свої звіти, їх партійні фракції та групи доповідали про політичну активність громадян та керівництва товариств, державні наглядові органи консультувалися з приводу прийняття конкретних рішень щодо долі об'єднань. Особливе значення має службове листування, не призначена для сторонніх, де партійні чиновники висловлювалися досить відверто, без звичної публічної демагогії, і в такий спосіб виявлявся реальний стан справ у громадських організаціях і у механізмі партійного контролю щодо їх діяльності.

Матеріали фонду дозволяють перш за все вивчити ставлення партійних органів до проблем громадських об'єднань та проаналізувати відповідність дійсності прийнятих урядових рішень. Так, в описі 20 фонду ЦК КП(б)У збереглися накази про кадрове призначення та закріплення за громадськими організаціями негласного партійного шефства, обіжники ЦК КП(б)У, доповідні записки партійних і радянських органів, ЦК ЛКСМУ, що стосувалися діяльності українського Червоного Хреста, „Всеукраїнського товариства сприяння жертвам інтервенції”, Союзу войовничих безвірників, товариства „Геть неписьменність” та інших громадських об'єднань. Серед матеріалів фонду збереглися оригінали засновницьких документів та статутів товариств, які допомагають зрозуміти організаційну структуру та джерела фінансування громадських організацій. У „Доповідній записці про перший Всеукраїнський з'їзд безвірників” подаються відомості про соціальний склад делегатів з'їзду та членів Всеукраїнської Ради СВБ, про відсоток більшовиків у складі цього товариства. У фонді зберігаються протоколи засідань комісії по організації Всеукраїнського антиалкогольного товариства, є інформація про діяльність товариства „Культзмичка”, яка зафіксована у доповідних записках Центральної шефської комісії до ЦК КП(б)У та до Секретаріату ЦК.

У фондах ЦДАГО України є персональні справи українських радянських лідерів П. Петровського, М. Скрипника, В. Затонського, які відтворюють їх політичну діяльність участь у роботі керівних органів громадських організацій, виступи на з'їздах та нарадах.

Важливе значення мають матеріали і архіви Російської Федерації. Зокрема, документи фонду ЦК РКП(б) – (ф. 17) Російського державного архіву соціально-політичної історії допомагають з'ясувати напрямки ідейно-політичного та організаційного забезпечення управління і контролю за діяльністю громадських об'єднань в Україні. Матеріали секретаріатів ЦК РКП(б) дають можливість зрозуміти доктринальні засади тотального придушення громадського волевиявлення в республіках Радянського Союзу, принесення в жертву корінних інтересів широких мас населення задля задоволення імперських амбіцій більшовицької еліти в загальнодержавному та регіональному вимірі. Уніфікаційно-централізаторські методи керівництва громадськими об'єднаннями в національних республіках розкривають матеріали фонду "Фракції ВКП(б) у центрах сільськогосподарської кооперації Росії та СРСР" (ф.631). У фонді "Центрального бюро єврейських секцій при ЦК ВКП(б)" – (ф.445) зберігаються документи про залучення компартійним режимом радянських громадських об'єднань до участі в проведенні антирелігійної роботи, ліквідації єврейської національної спілки "Теголуц". Окремий блок джерел склали рідкісні за своїм значенням матеріали фондів Генерального секретаріату Міжнародної селянської ради (МСР) – (ф.535), Кооперативної секції Виконкому Комінтерну (ВККІ) (ф.506). Проаналізовані протокольні звіти установчої конференції Селінтерну, стенограми засідань президії, комісій, пленумів МСР, листи ЦК РКП(б) до секретаріату Міжнародної селянської ради з приводу участі в ній комнезамів та сільських товариств взаємодопомоги.

Малодосліджені документи зберігає Державний архів Російської Федерації (ДАРФ) у Москві. Особливий інтерес становить фонд Всесоюзної ради професійних спілок (ф. 5451). У фонді знаходяться матеріали кооперативної секції профспілок, стенограми засідань профспілкового керівництва, які розкривають механізм використання профспілкового руху для контролю за робітниками державних та приватних підприємств, ілюструють перебіг соціалістичних кампаній до яких залучались профспілки. Матеріали президії та секретаріату ЦК МОДРу знаходяться у фонді Центрального комітету Міжнародної організації допомоги революціонерам СРСР (ф. 8265). Зокрема, це інформація звітно-розпорядчого характеру, стенограми засідань комісій по підготовці всесоюзних та республіканських з'їздів товариства, звіти про участь товариства у проведенні лотерейних та позичкових кампаній. Звіти товариства розкривають механізм підпорядкування центральним модрівським структурам діяльності української секції МОДР, дозволяють визначити масштаби моральної підтримки і розміри матеріальної допомоги державі із боку різних соціальних груп України. Важливі документи про участь Робітземлісу України у організації кампаній з роселянювання та колективізації селянства Української СРР зберігає фонд ЦК профспілки сільськогосподарських робітників СРСР (ф.5466). Оскільки в архівах України відсутні фонди окремих добровільних товариств ("Червоний Хрест"), а інші ("Тсоавіахім", "Автодор") мають значні прогалини в документальному матеріалі з досліджуваної теми, актуальним є звернення до таких фондів, зосереджених у ДАРФ, як

фонд ЦК Червоного Хреста СРСР (ф.9105), фонд ЦК Тсоавіахіму СРСР (ф.8355), фонд Спілки войовничих безбожників СРСР (ф.5407) та ін.

Змістовними джерелами, що містять інформацію про виникнення, склад, організаційну структуру, напрямки і зміст діяльності громадських об'єднань є їх періодичні звіти. Їх публікація окремими виданнями, хоча і невеликими тиражами, була типова для 20-х – 30-х рр. Потрібно мати на увазі, що в такого роду публікаціях відбивалися головним чином успіхи, досягнення громадських організацій. У них відсутній критичний аналіз та неупереджений коментар. Оскільки громадські об'єднання, класові та професійні спілки займали особливе місце в політичній системі країни „диктатури пролетаріату”, компартійні органи постійно здійснювали керівництво громадським рухом в Українській СРР. Рішення вищого партійного апарату, оформлені у вигляді постанов з'їздів і партійних конференцій, постанов ЦК ККП(б)У207 резолюцій ВУЦВК і РНК УСРР, ЦВК і РНК СРСР [18]. мали директивне значення для всіх державних органів і громадських організацій. Саме ними визначалися політичні й ідеологічні домінанти, що складала систему координат для громадських організацій, що існували. Ці документи друкувалися в спеціальних збірниках та у періодичній пресі. У збірниках урядових постанов, зокрема, публікувалися статuti громадських об'єднань, доповнення до них. Окремі документи збірників висвітлюють взаємини громадських організацій із державними та партійними органами, визначають юридичне підґрунтя цих взаємин. В урядових постановах є інформація про фінансово-економічну діяльність добровільних товариств та інших громадських об'єднань [43; 7; 9; 44; 8; 43; 42]. Зокрема, у „Збірнику узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України” є інформація про пільги при оподаткуванні для технічних товариств та їх активістів [24, С.76; 23, С.404; 25, С.362]. Визначається правовий режим функціонування підприємств створених за кошти добровільних товариств [9]. Загалом у 1926-1936 рр. українським радянським урядом (ВУЦВК та РНК УСРР) було прийнято більше 140 нормативних актів, що прямо чи опосередковано стосувалися діяльності добровільних товариств на території підрадянської України [15, С.34].

Компартійні директиви, присвячені діяльності громадських організацій, містилися не лише у спеціальних збірниках урядових та партійних постанов, але й у загальних збірниках історичних документів, зокрема, у збірнику „Культурне будівництво в Українській РСР” [31, С.431]. У збірнику документів „Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919-1920 рр.)” було подано спеціальну інструкцію НКВС від 6 червня 1920 р., у якій було детально роз'яснено закон про КНС, визначено завдання, компетенцію, організаційну структуру та взаємини із органами компартійної влади тощо. Загалом аналіз радянського законодавства з питань діяльності громадських організацій дозволяє сформулювати уявлення про правове становище добровільних товариств у післяжовтневий період і відслідкувати зміни що відбувалися у політиці держави з даного питання. Співставлення змісту окремих законодавчих актів дозволяє виявити домінуючі тенденції у розвитку радянського законодавства, що регламентує демократичні права і свободи громадян.

Серед документальних видань можна виділити збірки присвячені комнезамам України та кооперації. Збірки про кооперацію побудовані на загальносоюзному матеріалі з

виділенням розділів, де детально характеризується стан кооперації у кожній з радянських республік. Окремо представлені в збірнику директивні документи у вигляді рішень партійно-державних органів із питань кооперативного будівництва. Збірник вміщує у вигляді додатка інформацію про кооперативні центри та розвиток кооперативного руху в окремих зарубіжних країнах. Зважаючи на неминучі для археографічного видання (що вийшло за умов панування компартійного режиму) коментарі з відверто ідеологізованим навантаженням, слід відзначити актуальність довідника для сучасних досліджень у зв'язку зі значним за обсягом зібраним і систематизованим у ньому інформаційно-статистичним матеріалом [6, С.47]. До числа опублікованих джерел слід зарахувати публікацію документів добровільних товариств у збірнику документів "До історії радянських громадських організацій" [17]. З-поміж матеріалів, що стосуються діяльності громадських організацій слід виділити опубліковані документи з історії професійних спілок – найчисельніших та найвпливовіших громадських організацій в СРСР. У збірниках виходили матеріали з'їздів, численні резолюції центральних та місцевих профспілкових організацій та галузевих спілок [30; 41; 37; 39; 34; 38; 33; 52; 40; 35]. Матеріали представлені у збірках можна умовно розділити на три групи – директивно-розпорядчі, ініціативно-установчі та звітно-виконавчі. Якщо у збірках 20-х рр. ще можна знайти фактичний матеріал, то у відповідних документах 30-х рр. переважно зосереджені пропагандистські гасла, реальні проблеми профспілок замовчуються, а постійно ставляться питання боротьби „шкідництвом ворогів народу”, подаються декларації, що копіюють компартійні директиви.

Значну цінність для дослідження становлять статистичні довідники. Статистичні обстеження проводилися громадських організацій раз на декілька років, як правило напередодні республіканського з'їзду товариства. Водночас, варто обережно ставитися до поданої у вищезгаданих збірниках інформації, зважаючи на розповсюджену у радянську добу, особливо у досліджуваній нами період, практику приписок, публікації фіктивних відомостей. Керівництво громадських організацій розповсюджувало такі відомості для того, щоб у вигідному світлі представити свою діяльність перед компартійною владою, у той же час і сама влада своєю політикою сприяла вищезгаданій практиці. У зазначений період було опубліковано статистичні довідники присвячені діяльності Військово-наукового товариства, культурно-освітніх організацій, Міжнародної організації допомоги борцям революції (МОДР) та кооперації та класових селянських спілок [28; 29; 22; 32; 46; 19; 27; 4; 20; 21]. У 1970 р. вийшли збірка документів, підготовлена Т.Т. Поповим і Д.Т. Суботіним [31], у якій укладачі зуміли дати загальне уявлення про систему громадських організацій, що існували в СРСР у 20-30-х рр. У збірнику згадано технічні, науково-технічні, оборонні товариства, Червоний Хрест, МОДР, ОДСК, ОДР, СВБ. У такий спосіб почалася робота з формування загальних уявлень про діяльність громадських об'єднань, що існували в міжвоєнні десятиліття. Увага при цьому зверталася насамперед на масові громадські організації. Загалом збірники опубліковані істориками у 1950-80-х роках, частково врахували документи, які вже було опубліковано в попередні роки, вони вирізнялися архівними матеріалами, структурно і тематично. Упорядники документальних видань з історії профспілкового руху, голодомору, колективізації та міжнародних відносин, що вийшли в умовах незалежності України, намагалися подолати вади

археографічних публікацій радянської доби. Миколаївські архівісти в середині 90-х р. минулого століття підготували тематичний збірник, присвячений єврейському населенню Миколаївщини, його історії та культурі. До збірника увійшли матеріали з історії євреїв регіону в XIX-XX ст. Особливо слід виділити документи періоду життя єврейської громади під час становлення тоталітарної системи в УРСР в 20-30-ті рр. XX ст. З поданих у збірнику документів можна створити картину діяльності товариства та побачити його значний вплив на життя єврейської громади області.

Складником джерельної бази є періодичні видання. Преса була складовою частиною організованої й планомірної партійної роботи і, функціонуючи під партійним керівництвом, відображала загальний зміст і методи діяльності КП(б)У в сфері контролю та використання у різного роду кампаніях громадських об'єднань України. Видавнича діяльність громадських об'єднань була особливо масштабною в 1920-х рр., коли більшість організацій та спілок мали свої газети і журнали. Наприклад, МОДР і СБВ мали по п'ять своїх журналів і газет. Нерідко товариства видавали свої журнали спільно із державними організаціями (медичні товариства видавали не менш 24 самостійних журналів і 25 журналів – разом з державними установами). У цілому, періодичні видання 20-х рр. були провідниками більшовицької політики серед різних суспільних верств та вікових груп українського населення. Цьому сприяла диференціація самої преси. Ідейно єдина за змістом, вона поділилася на десятки окремих видань за призначенням. В умовах більшовицької диктатури багато періодичних видань, отримавши відповідні назви, обслуговували робітничий клас. Такі газети як “Пролетарская правда”, “Всеукраинский пролетарий”, “Пролетар”, щомісячний журнал “Пролетарская мысль” та ін., крім фарисейського возвеличення суспільної ролі робітників відображали, подекуди, матеріальне становище останніх, обсяги заробітної платні, чисельність тих чи інших виробничих колективів, участь робітників у громадських організаціях, членство у партії тощо. На поч. 1928 р. в Україні видавалося 19 суто робітничих газет. За неповними даними Української книжкової палати, на поч. 1929 р. в Україні існувало більше 110 друкованих заводських газет. Деякі з них мали тираж понад 10 тис. примірників, що значно перевищувало накладі деяких окружних видань. З кожним роком кількість подібних газет в Україні лише збільшувалася. Заслуговує на увагу орган ВУРПС „Вестник профдвижения Украины”, у якому друкувалися матеріали вищих партійних та профспілкових органів. Виходили статті про діяльність республіканських, територіальних і місцевих профспілок. У журналі увагу приділено тарифно-економічній роботі профспілкових організацій, їх діяльності у соціальній сфері, роботі по охороні праці тощо. Авторами статей були провідні профспілкові діячі. Звичайно, варто критично підходити до матеріалів, розміщених на сторінках цього видання, зважаючи на їх тенденційність, підпорядкування компартійній ідеології. Значна кількість матеріалів по виробничій діяльності профспілок публікувалася також у журналі „Профсоюзы Украины”.

Громадські організації мали профільні видання, розраховані на певного читача. Так, протягом 20-30-х рр. виходили й періодичні видання товариства Червоного Хреста. Під його егідою виходив журнал „Червоний Хрест” та часопис „За санітарну оборону”. Публікації журналу розповідали про діяльність осередків товариства, їх залучення до комуністичних перетворень другої половини 20-х – початку 30-х років. Цінним є матеріали

публікацій у яких розглядаються питання фінансування Українського Червоного Хреста та діяльність його підприємств. Характер публікацій обумовлювався вказівками компартійної влади, керівних органів товариства, це знижує їх цінність як об'єктивного джерела інформації. В часопису „За санітарну оборону” переважно висвітлювалася санітарно-освітня робота товариства [1]. Тсоавіахім, як і всі інші радянські громадські організації, мав свої періодичні видання. Це був, зокрема, загальносоюзний журнал „Авиация и химия”, часопис „Химия и оборона”, що виходив протягом 1930-х рр. Свої друковані органи мали різноманітні відомства та керівні органи Тсоавіахіму та регіональні філії товариства [12; 3; 14; 11; 13; 53; 2]. Підсумовуючи огляд періодичних видань громадських об'єднань, варто відзначити, що загалом у 1920-30-х роках майже всі добровільні товариства мали свої власні періодичні видання. Матеріали часописів внаслідок жорсткого ідеологічного контролю були апологетичними до політичного курсу компартійного режиму. Це вимагає обережного ставлення до матеріалів, розміщених на шпальтах вищезгаданих періодичних видань. Між тим періодика громадських організацій здебільшого є єдиним носієм інформації про окремі аспекти діяльності останніх, а тому й важливим джерелом для дослідження історії громадських об'єднань. Відомості про діяльність добровільних товариств та інших громадських об'єднань містилися також у партійній періодиці. Статті присвячені діяльності громадських організацій, виходили в часописах „Большовик України” та „Большевик”. Директивні матеріали компартійних органів друкувалися на сторінках видання „Довідник партійного працівника” [26, С.382].

Як антипод радянській періодиці 20-30-х років слід характеризувати публікації зарубіжної преси, які дають уявлення про безпосередній суспільний резонанс з огляду на окремі події, допомагають відчутти суспільну атмосферу 20-х рр., що визначала прикмети як тогочасної радянської політичної системи в цілому, так і громадських організацій зокрема. У зарубіжній пресі містилися загальні зведення про розвиток і діяльність добровільних товариств, роз'яснялася партійно-державна політика стосовно них. Залучення матеріалів зарубіжної преси дозволяє уникнути однобокої оцінки під час аналізу історії громадської ініціативи.

Вибірковий розгляд центральних і відомчих газет дав змогу виявити велику низку різнопланової інформації про діяльність громадських об'єднань Української СРР. Майже кожен номер фахового періодичного видання має матеріал про діяльність певного добровільного товариства, кооперативної організації чи профспілкового осередку.

Отже, в архівних фондах зберігається ґрунтовний масив документів про становлення та діяльність системи громадських об'єднань в Україні 20-30-х рр. ХХ ст. Вони становлять серйозну і водночас унікальну джерельну базу для постановки завдань науково-тематичного дослідження. Архівні джерела доповнюють серійні статистичні видання, які виходили друком упродовж 20-х рр. в УСРР та СРСР. Великий обсяг інформації зосереджений в журналах і газетах. Джерельна база є достатньою, вона дає змогу простежити конкретні факти і явища, специфічні тенденції та універсальні закономірності формування й розвитку історичного феномену – системи громадських об'єднань підрадянської України 20-30-х років ХХ століття.

Використана література:

1. Бюлетень Центрального комітету Червоного Хреста УСРР. Х., 1929-1931 рр.
2. Бюлетень Сталинського Окружного Совету Осоавиахима. Сталино, 1930 г.
3. Бюлетень центрального транспортного совета Осоавиахима СССР. М., 1932 гг.
4. Вторая губернская конференция МОПР. Одесса, 1924.
5. Галенко О.І. Документальні публікації з історії УРСР. Теорія і джерелознавчий аналіз. – К., 1991. – С. 6-7.
6. Журба М.А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30 рр. ХХст.): Монографія. – К.: Наук. світ, 2002, – С. 47.
7. Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України і Уповноважених РСФСР. Х., 1920-1937 рр.
8. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-селянського уряду СРСР. Х., 1934-1936 рр.
9. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. Х., 1933 р. – №11.
10. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. Х., 1923-1928 рр.
11. Информационное письмо. Снабосоавиахим СССР. М., 1931-1932 гг.
12. Информационно-Методический Бюллетень Президиума Союза Осоавиахим: СССР и Осоавиахима РСФСР. М., 1927-1928 гг.
13. Информационно-Методический Бюллетень Центр. ревизион. комиссии Союза Осоавиахим СССР. М., 1931.
14. Информационно-Технический Бюллетень. Центральная Авиамодельная Лаборатория Ц.С. Осоавиахима СССР. М., 1936.
15. Кармазина М.С. Деятельность добровольных обществ УССР в период социалистической реконструкции народного хозяйства. 1926-1936 гг. – С.34.
16. Компартія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1976.
17. Коржихина Т.П. Документы добровольных обществ переходного периода от капитализма к социализму в СССР. 1917-1936. Состояние и потребности исследования. // Археографический ежегодник за 1984. – М., 1986.
18. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1970.
19. Матеріали щодо організації „Товариства культурного єднання з селом”. К., 1925.
20. «Мопр». Київський обл. ком-т. Пленум. К., 1937;
21. «Мопр». Київська облконференція, 3-я. К., 1937.
22. На вищий щабель: Матеріали III-го Всеукраїнського зїзду Ленінського товариства „Геть неписьменність” на Україні. Х., 1924.
23. О порядке деятельности в пределах Союза ССР иностранных и международных добровольных обществ и союзов. // Там же. – 1932. – №67. – С.404.
24. О порядке учреждения и ликвидации всесоюзных обществ и союзов, не преследующих цели извлечения прибыли // Собрание постановлений и распоряжений Правительства СССР. – 1930. – №6. – С.76.
25. О производственной и коммерческой деятельности и лотерейной работе добровольных обществ // Там же. – 1933. – №61. – С.362.
26. О реорганизации НТО СССР и общества „Техника – массам”: Постановление ЦК ВКП(б), 1931 // Справочник партийного работника. – Вып. 8. – С.382.
27. Общество „Долой неграмотность”. Устав общества и инструктивный материал. М., 1924.

28. Организация Военно-научного общества. М., 1926.
29. Очередные задачи Военно-научного общества. М., 1926.
30. Підсумки ІХ Всесоюзного та Всеукраїнського з'їздів профспілок. Х, 1932.
31. Попов Т.Т., Субботин Д.Т. К истории советских общественных организаций. – М., 1970.
32. Постанова першого Всеукраїнського зїзду Спілки безвірників. Х., 1928.
33. Постанови ІІІ окружного з'їзду профспілок Сталінщини (17-22 листопада 1928 року). Сталіне, 1929.
34. Постанови ХІ пленуму Дніпропетровської обласної ради профспілок, 11-12 листопада 1936 р. Дніпропетровськ, 1936.
35. Постановление IV пленума Черниговского облпрофсовета от 17-18 мая 1935 г. по докладу председателя ОСПС тов. Дация о задачах организационно-массовой работы профсоюзов. Чернигов. 1935.
36. Про роботу добровільних товариств в системі масово-політичної роботи: Резолюція ЦК КП(б)У 20 березня 1929 р. // Культурне будівництво в Українській РСР. – Т.І. – С. 431.
37. Профспілки України в постановах своїх з'їздів і конференцій. Х., 1930.
38. Резолюции VI окр съезда профессиональных союзов Криворожья. 28-го мая – 1 июня 1927 г. Кривой Рог, 1927.
39. Резолюции второго Пленума Волынского Губернского Совета Профсоюзов 13-го созыва. 5-6 декабря 1924 года. Житомир, 1924.
40. Резолюції 3-го округового з'їзду Профспілок Черкащини. (19-25 лютого 1926 р.). Черкаси, 1928.
41. Резолюції ІІІ Всеукраїнського з'їзду профспілок. Х., 1927.
42. Сборник постановлений и распоряжений правительства Союза ССР. М., 1938-1939 гг.
43. Собрание законов и распоряжений Рабочее-Крестьянского Правительства СССР. М., 1925-1937 гг.
44. Собрание законов правительства Украины. Х., 1935-1936 pp.
45. Собрание Узаконений и распоряжений Раб.-крест. правительства Украины. Х., 1919.
46. Статут товариства „Сельбуд”. К., 1926.
47. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.3. – Од.зб.126. – Арк.154, 163, 176 (зворот), 177.
48. ЦДАВО України. – Ф.2344. – Оп.1. – Од.зб.5. – Арк.37.
49. ЦДАВО України. – Ф.2605. – Оп.1. – Од.зб.16. – Арк.11, 15.
50. ЦДАВО України. – Ф.5. – Оп.2. – Од.зб.316.
51. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.20. – Од.зб.2529; Од.зб.2900; Од.зб.6460; Од.зб.6658; Од.зб.7106.
52. Шестой окружной с'езд профессиональных союзов Мелитопольщины. 15-го – 18-го июня 1927 года. (Доклад и заключительное слово председателя ВУСПС т. Радченко. Решения и постановления с'езда.). Мелитополь, 1927
53. Юбилейный Бюллетень Крымского Совета ОсоАвиахима. Севастополь, 1928.